

Osmanlılarda Ticaret Anlayışı: Hayriye Tüccarı

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Osmanlılarda Ticaret Anlayışı: Hayriye Tüccarı OSMANLILARDA TİCARET ANLAYIŞI VE TİCARET TEŞKİLATINDA YENİ BİR YAPILANMA: HAYRİYE TÜCCARI

Ticaretin içinde yer aldığı ekonomik hayat her devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti için de büyük önem arz etmiştir.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren ticarî hayatın içinde yer almış ve sahip olduğu iktisadî imkânlarla, Beylik halinde iken bile diğerlerine karşı bariz bir üstünlük sağlamıştır. Özellikle büyük ticaret yolları üzerinde kurulmuş olması bu üstünlüğün oluşmasında belli başlı sebeplerden birini teşkil etmiştir.

Osmanlılarda ticaret, temel olarak reayayı sıkıntıya düşürmeyecek bir faaliyet türü olarak öngörüldüğünden sürekli bir devlet denetimini gerekli kılmıştır. Böylece kâra ve rekabete açık ticaret söz konusu olmamıştır. Öte yandan bu tip tüccar ve işadamı sınıfının oluşmamasında, Batılıların Osmanlı ticarî hayatının kendi içinde gelişmesinden yana olmamaları,[1] ve bu konuda katkıda bulunmaktan kaçınmalarının tesiri büyüktür.[2] Ancak, bu Osmanlı Devleti'nin bir ticaret siyaseti olmadığı anlamına elbette gelmez.[3] Nitekim, fethedilen yerlerde, derhal Anadolu'daki örneğine göre, bir "esnaf-ahî" teşkilâtının kurularak iktisadî faaliyetin Türk içtimaî siyasî hayatına bağlanması ve 1391'de Sultan Bâyezid'in Antalya ve Alanya'yı alarak, uzun zamandan beri bu denizlerin güney ve kuzey bölgeleri arasında yapılan şeker, baharat, kumaş gibi maddelerin ticaretini gerçekleştiren limanları kontrol altına alması,[4] bu konuda verilebilecek pek çok örnekten sadece ikisidir.

Klâsik dönemde doğu-batı ticaretinin desteklenmesi, Karadeniz'in yabancı tüccara kapalı tutulması, Asya-Avrupa

arasındaki önemli kara ticaret yollarının denetim altına alınması, şehirlerin iaşesinin sağlanması ile ilgili önlemler ticarî faaliyetlerin önemini artırmıştır.[5]

Kuruluş döneminde Anadolu'daki mevcut ekonomik durumu devam ettirmeyi amaçlayan iktisadî bir politika takip etmiş olan Osmanlı Devleti, bu yüzden yabancı tüccarın faaliyetini engellememiştir. Ortadoğu ve Balkanlar'ın da fethedilmesiyle dünya ticaretinde özellikle Asya-Avrupa ticaretinde önemli ticarî konum elde ederek ticaret yollarına hâkim olmuştur. Bu önemli ticaretin bilincinde olarak, yollar boyunca konak yerleri inşa ettirmiş, ulaşımı güvenli hâle getirmiştir. Fakat devletin asıl kurucu unsuru olan Müslüman Türklerin diğer uğraşılarının (idare ve askerlik) yanında ekonomik faaliyetleri ihmal etmeleri sebebiyle, bu alan gayrimüslimler ve yabancılar tarafından doldurulmuştur. Yabancıları teşvik ve ticaretin canlandırılması için olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin gücünün bir göstergesi olarak birtakım ticarî imtiyazlar kapitülasyonlar adı ile verilmiştir.[6]

Söz konusu ticarî aktivitede Arapların yanı sıra Ermeni, Rum, Yahudi gibi gayrimüslim tüccar rol almıştır. Ancak merkezî hükûmet uzun süre bunlardan herhangi birinin daha üstün duruma gelmesini engelleyecek tedbirler almaktan geri kalmamıştır. Gayrimüslim ve yabancıların yanında devletin Türk- Müslüman unsurları da iç ve dış ticarete katılmıştır. Nitekim, Bursa gibi bazı ticaret merkezlerinde Türk tüccarınca kurulmuş ve yabancı ülkelerle ticaret yapan şirketlerin varlığı bilinmektedir. Hatta yabancı ülkelerde dahi Türk tüccarı faaliyette bulunmuştur.[7]

XVI. yüzyıl Osmanlı ekonomisinde hususiyetler ihtiva eden bir geçiş dönemidir. Bu dönemde Osmanlı ekonomi sinin gücü bir araya getirilmiş kaynakların genişliğine, çeşitliliğine ve Osmanlı düzeninin genel olarak sürdürdüğü siyasî kararlılığa bağlı olmuştur. Osmanlı açısından, XVI. yüzyılda Batı Avrupa kapitalizmi ile karşı karşıya kalması söz konusu olmadığından herhangi bir yıkıcı rekabet de mevzu bahs olmamıştır. Bu dönemde nüfustaki artış, ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Dönemin ayrı bir hususiyeti de ticaretin ve maliyenin Yahudi, Rum ve Ermeni azınlıkların eline geçmeye başlamasıdır. Gerçi bu dönemde Müslüman tüccarın varlığını inkâr etmek de mümkün değildir.

Dünya ve bilhassa Avrupa tarihi açısından XVI. yüzyılın anlamı ise, teknolojik gelişmeler, coğrafi keşifler, bilimdedüşüncede-yaşayıştaki gelişme ve büyük değişikliklerdir. Bunların sonucunda Doğu- Batı arasındaki ticaret yolları değişmiş; Amerika ve Ümit Burnu'nun keşfiyle daha önce dünya ticaretinin ana eksenini olan Akdeniz kenarda kalmış, Batı Avrupa ekonomide üstünlük kazanmıştır. Bu durum Osmanlı ekonomisi üzerinde giderek derinleşen çatlaklar yaratmıştır.[8]

XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı ticareti yoğun ve gelişmiş durumdadır. Osmanlı Devleti XVII. yüzyıla kadar olan dönemde, çok geniş toprakları içine alan uçsuz bucaksız coğrafya, çok çeşitli etnik ve dinî yapılardan oluşan, ancak bütün farklılıklara rağmen bir arada yaşayabilen bir ırklar ve dinler çeşitliliği görünümünde; ekonomik, askerî ve siyasî açılardan büyük ölçüde başkalarına ihtiyaç duymayan, kendi ihtiyaçlarını, kendi vatandaşları ve teşkilâtları tarafından sağlayan, iktisadî yeterliliğini asırlar boyu koruma başarısını sağlamış bir yönetime sahiptir. Bu dönemde Avrupa ise Osmanlı pazarına arz edecek mala ve tehdit edebilecek bir güce sahip değildir.

Devletin daha az merkezîyetçi, daha zayıf ve bu nedenle XVI. yüzyıla göre dış etkilere daha açık olduğu bu yüzyılda ticarette de dönüm noktası yaşanmıştır. Çünkü, Osmanlıların karşı karşıya bulunduğu iç şartları kadar ve belki bundan daha etkili olarak dış şartları değişmişti.[9] Mesela, XVII. yüzyılda Hint pamukluları, dünya pazarlarını istilâ ederken, Osmanlı dokumalarının karşısına güçlü bir rakip olarak çıkmış;[10] aynı yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz, dünya ticaretindeki önemini kaybetmiştir.[11] Böylece Osmanlı ticaretinin örgütlenmesi, yalnızca zorunlu ihtiyaç maddelerinin karşılanmasına cevap verecek şekilde olmuştur. Bu durumda Avrupa ülkelerinde görülen imalathane ve manifaktür

teşekkül edemediği gibi millî üretimin geliştirilmesi de önemsenmemiştir. Hatta uzun süre ticarete dış pazarların kazanılması düşünülmemiştir.[12] Buna karşılık yabancılara sağlanan kolaylıklar ve imtiyazlar, o dönemde başka hiçbir yerde görülmeyen ölçüde faaliyete ortam hazırlamıştır.[13] Hâlbuki başta İngiltere olmak üzere İspanya, Portekiz, Fransa ve Rusya'da gümrük duvarları yükseltilip, ülkenin ithalat-ihracat dengesi millî ekonomilerinin lehine olacak şekilde düzenlenmiştir. Dolayısıyla bu ülkelerde, yabancı tüccar, Osmanlı Devletindeki kadar serbest ticaret yapamamıştır. Bunda Osmanlı Devleti'nin ve Müslüman teb'anın ticarete bakışı etkili olmuştur.

Avrupa kökenli mürtedler ve sığınmacılar, özellikle Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin hoşgörüsüne sığınmışlardı. Sosyal hayata, sanat anlayışlarını, kültürlerini, dinî inançlarını yansıtarak bir kaynaşma sağlamışlardı. Daha sonra Osmanlı ticaretinde ve dünya ticaretinde önemli bir konum elde edeceklerdir.[14]

Yeni kıtaların keşfedilmesi ve sömürgeye uygun bir yapının oluşmasından sonra Avrupalılar ağırlıklı ticaret merkezlerini, Atlas Okyanusu'na ve Güney Afrika ülkelerindeki serbest dolaşım hakkı bulunan denizler ile Güney Asya'ya taşıdılar.[15]

Avrupalıların keşif amacı ile yaptıkları seferler, Avrupa ticaretini ve ekonomisini daha da geliştirdi. Müteşebbis ve gayretli ve risk alabilen tutumları ile ilerlediler ve yeni pazarlar aramaya başladılar. Bunun sonucu olarak diplomasi gelişti; karşılıklı heyetler gönderildi.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti ticaret hayatında kendi kendine yeterli olmanın mecburiyetini gördü. Bu, Osmanlı Devleti'nin bundan önceki dönemlerde ticareti ihmal ettiği anlamına gelmemektedir. Ama bir taraftan da dönemin ortaya koyduğu gerçek, Osmanlı Devleti'nin ticarete giderek arka planda kaldığıdır. Ticari hayatta bu dönemde kaydedilen menfi gelişmelerin kaynağını Avrupa ve Avrupalı'daki gelişmeler oluşturur.

Öte yandan Devlet'in siyasî ve askerî sahadaki kayıpları Osmanlı reayasının ticarî hayattaki rolüne de önemli ölçüde

tesir etmiştir. Buna karşılık gayrimüslim tüccarın rolü daha etkin ve belirgin hâle gelmiştir. Devlet, diğer sahalarda olduğu gibi iktisadî hayatta da bir reformasyona gitmiştir. Bunlar özellikle bir sonraki yüzyılın gelişmeleri olarak görülecektir. Bu çerçevede Osmanlı-İngiliz ticaret sözleşmesi, Müslüman bir tüccar grubunun teşkil edilmesi gayreti, yeni iktisadî politikaların uygulanabilirliğinin araştırılması zikredilebilir.

XVIII. yüzyıldan itibaren; Osmanlı pazarlarında Avrupa etkinliği artmış, ticarî faaliyetlerde yabancılar daha çok rol oynamıştır. Bu arada değişen dünya şartlarıyla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, batılı manada bir ticaret politikası takip edememiştir. Bunda Avrupa devletlerinin takip ettikleri ticarî politikaların Osmanlı düşüncesine ters düşmesinin payı büyüktür. Zira rekabetçi ruh ve kâr, mevcut olan sosyal düzenin yıkılması açısından tehdit edici unsurlar olarak görülmüş;[16] Devlet, adetâ XVIII. yüzyıla kadar, mevcut ticareti koruma görevini yerine getirmiş; zaman zaman rekabeti ve buna eğilimleri engellemek üzere müdahaleye çağırılmıştır. Diğer taraftan Osmanlı toplumunun ribayı ticaretle özdeşleştirmesi sebebiyle özellikle esnaf teşkilâtlarının, ahî örgütlerinin ve dinî otoritelerin husumetine hedef olmuşlardır. Öyle ki, tâcirler için resmî metinlerde kullanılan “bezirgan” veya “madrabaz” kelimeleri halk dilinde “vurguncu” ve “dalavereci” gibi küçültücü anlamlar kazanmıştır.[17] İslâmî düşüncenin hâkim görüşü, haksız kazancın reddi düşüncesi de Müslümanların ticarete bakışlarında daha çok menfi seyir takip etmiştir.[18] Bu itibarla tüccar, toplum nazarında saygınlığa sahip değildir. Ticaret ancak azınlıkların uğraşabilecekleri ikinci sınıf bir uğraştır.[19]

Devlet olarak, iktisadî faaliyetlerde müdahaleci bir yapı arz eden Osmanlı Devleti, teb’asını girişken ve her türlü yeniliğe açık bir toplum olmaktan da uzak tutmuştur. Üretim cinsinden, üretim biçiminden, pazarlamasına ve ne miktarda üretileceğine kadar müdahalede bulunmayı sosyal yapıdan dolayı gerekli görmüştür.[20]

Ayrıca köylü ve sanatkârın Batı'daki gibi üretim tekniklerinde değişiklik yapmasına izin verilmediği, onların etkinliklerini konan kurallar içinde sürdürmeye zorlandığı görülmektedir. Sadece tüccar, sermaye birikimi yapabilen, hîrfet örgütlemesi içinde bulundukları hâlde, lonca kurallarına bağlı olmayan ticaret girişimcileriydi.[21] Böylece tüccar, esnaftan ayrı olarak lonca kurallarının bağlayıcılığı dışında ticaret yapabilmekteydi. Buna rağmen hangi bölgenin ürününün nerede ya da ne şekilde pazarlanacağı devletin denetiminde cereyan etmekteydi. Bu itibarla ticaret bir çeşit devlet sektörü idi.[22]

Böylece esnaf sistemine bağlılık, Osmanlı Devleti'ni uzun süre endüstriyel kapitalizme kapalı bırakmış;[23] XVI. yüzyıldan itibaren hâkim olan sosyal ve iktisadî anlayış, Osmanlı kurumlarının çözülmesine sebep olmuştur. Ancak Osmanlıda görülen bu durumun yönlendiricisi ve uygulayıcısı yalnızca Devlet değildir. Devleti müdahaleci yapan unsurlar arasında esnaf da yer almaktadır. Esnaf, Devlet'i kapitalist eğilimleri durdurması için çağırırken, Devlet de esnafı kollamaya çalışmıştır.[24]

Değişen şartlar içerisinde, Osmanlı Devleti'nin bir zorunluluk olarak gördüğü ve XIX. yüzyılda teşkil ettiği tüccar grubu son derece dikkat çekicidir. Devletin ekonomisini canlandırmak ve ticareti kendi lehine çevirme gayreti içerisinde teşekkül ettirilen tüccar grubu, Hayriye Tüccarıdır.

1815-1820 yıllarından itibaren Osmanlı ekonomisinin hızlı bir çöküş dönemine girmesini, Avrupa'da sanayi mamüllerinin kapitalistleşme devresi takip etmiştir. Osmanlı Devleti de iç ticaret uğraşısıyla giderek esnaflaşan tüccarı, bu şartlara karşı ayakta kalabilir; ve devletin ticaret dengesini de müsbete hale getirmek için böyle bir oluşumu zarurî görmüştür. Hayriye tüccarının ne zaman teşekkül ettirildiği hususunda farklı görüşler mevcuttur. Hicrî 1231/Milâdî 1815-1816 yılına ait bir belge,[25] bu tarihten önce Hayriye tüccarının varlığına işaret etmektedir.

0. Nuri Ergin, Mecelle-i Umur-ı Belediye'de sözkonusu tarihi M. 1810 olarak vermiştir. Gerek yukarıda belirtilen belgenin

varlığı gerekse, Avrupa ve beratlı tüccarlara bağlı olarak alınması gereken bazı tedbirler, Hayriye tüccarlığının kurulduğu tarihi M. 1810 olarak kabul etmenin doğru olacağına işaret etmektedir. H. 1243/M. 1827 yılına ait bir Hatt-ı Hümâyûn'da, Hayriye tüccarlığına talip olanlara verilecek beratın, 1221 Hicrî yılındaki "karargîr-i nizâma" istinaden yürürlükte bulunan hükme göre verileceği belirtilmektedir.

Ancak Hayriye tüccarı, Osmanlı ticaret hayatında 1827-1828 tarihlerinde görülmektedir. Böylece yaklaşık on-onbeş yıllık bir süre, bu tüccarın daha aktif olabilmesi için değerlendirilmiş olmalıdır.

Hayriye Tüccarı statüsünü kazanmanın belli şartları haiz olduğu anlaşılmaktadır. Her şeyden önce devletten berat almak gerekmektedir. Her isteyene verilmeyen bu beratın özelliği, sahibinde aranan vasıflarla belirlenmiştir. Osmanlı yöneticileri, bu sayede Hayriye tüccarının diğer tüccar gruplarına karşı toplum içinde itibarlı olacağına ve kendilerine güven duyulacağına; bunun da ticareti olumlu yönde etkileyeceğine inanmışlardı.

Dilekçe vererek berat sahibi olmak isteyenlerin öncelikle "bi't-tahri fi nefsi'l-emr ehl-i ırz ve dindar ve beynü't-tüccar istikametle mücerebbü'l-etvar olduğunu ihbar ve şehadet eyledikleri suretde" yani namuslu, doğru ve dürüst, dindar ve böyle olduğu diğer tüccarca doğrulanan vasıflara sahip olmaları gerekmekteydi.

Böylece berat sahibi olmak isteyenler, isim varsa şöhretlerini ve memleketlerini ihtiva eden dilekçelerini başlangıçta Divân-ı Hümâyûn Beylikçi Kalemi'ne; Ticaret Nezareti'nin teşekkülünden sonra Ticaret Nazırlığı'na veriyorlardı. Uygun görülenlere büyük ticaretle iştigal etmelerine izin veren berat verilmekte ve ikişer kişilik hizmetkârlarına da aynı haklar tanınmaktaydı. Böylece Hayriye tüccarı olanlar, beratlı Avrupa tüccarına ve fermanlı hizmetkârlarına tanınmış olan imtiyaza, güvene ve izne sahip oluyorlardı.

Hayriye tüccarı olmak isteyenlerin dilekçelerinde belirttikleri ifadelerin doğruluğu, Hayriye tüccarı şehbender ve muhtarlarınca tasdik edilmek zorundaydı. Şehbender[26] ve

muhtarlar[27] bunlar hakkında araştırma yapmaya görevli ve yetkili kılınmışlardı.

Başlangıçta Hayriye Tüccarının hepsi için sadece İstanbul'da bir şehbender ve iki muhtar tayin edilmişken, daha sonra diğer yerlerdeki Hayriye tüccarının meselelerinin çözümünde bu üç kişinin yeterli olmadığı anlaşılmaya, Hayriye tüccarı kontenjanı ayrılan her yerde, ayrı şehbender ve muhtarların, bulunmasına; hizmet edecekleri yerdeki Hayriye tüccarı tarafından kendi aralarından seçilip tayin edilmelerine karar verilmiştir.[28] Böylece Hayriye Tüccarı kontenjanı bulunan her yerde tüccar, kendi aralarından güvendikleri üç kişiyi, biri şehbender, diğer ikisi muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni olarak seçiyorlar ve Osmanlı yöneticileri de Hayriye tüccarı ile olan münasebetlerinde bu üç kişiyi muhatap kabul ediyorlardı.

Hayriye tüccarının temsilcileri olan şehbender ve muhtarların, Avrupa tüccarının şehbender ve muhtarlarından farkı, Avrupa tüccarının bu vekillerinin her yıl değiştirilmelerinin kanun olarak hükme bağlanmış olmasına karşılık[29] Hayriye tüccarının şehbender ve muhtarları için böyle bir gerekliliğin olmamasıydı. Fakat Hayriye tüccarının seçtiği bu vekillerin olumsuz davranışları görülecek olursa, yetki ve görevlerine derhal son verilecekti.[30]

Avrupa tüccarı gibi Hayriye tüccarı da, Ticaret Nezareti'nin teşkiline kadar, Divân-ı Hümâyûn Beylikçi Kalemi'ne bağlı kalmıştır.[31] Hayriye tüccarı şehbender ve muhtarlarının tasvip ettiği tüccarın dilekçeleri buraya veriliyordu. Dilekçede, ayrıca tüccarın hizmetine almak istediği yardımcılar da belirtilirdi.

Müracaatları müspet görülenlere, başlangıçta 1200 kuruş (=12 altın) harç karşılığında "Hayriye Tüccarlığı Beratı" veriliyordu. Konu ile ilgili kaynaklarda, tüccardan fazla harç alınmaması, eğer alınmışsa geri verilmesi ve bu hususa dikkat edilmesi istenmektedir.[32] Sonraki yıllarda berat harcının 1200 kuruş olarak belirtilmemiş olması, harç miktarının artırıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Diğer bir husus, Hayriye tüccarı olanların himaye edilmelerine

dikkat edilmesiydi.[33]

Böylece, kendilerine berat verilen tüccarlar, İstanbul Mahkemesi siciline kaydediliyordu.[34]

Hayriye tüccarlığının teşekkül ettirildiği 1810 tarihinde ve bu tarihten bir süre sonraya kadar berat verilecek tüccarın sayısı sınırlı tutulmuştur. 1828/1829 yılına ait bir Hatt-ı Hümayûn'dan bu durumun o tarihe kadar devam ettiği anlaşılmaktadır: “bundan böyle İslâm tüccarının müstekim ve muteberlerinden berren ve bahren ticarete talip ve hahişkâr olanların yedlerine dahi canib-i mirîye ve gümrükler iradına kat'an ve katiyyen mazar olmayacak vechile Avrupa tüccarına verildiği gibi ticarete müteallik bazı imtiyazat ve serbestiyeti havi berat-ı âliyye ita buyurulursa ticaretlerine ezher cihet vüs'at ve kendüye bir nev'i şevk u gayret gelerek zımnında kavaid-i adide hususa geleceği aşikâr olacağına binaen İstanbul'da ehl-i islâm tüccardan böyle pek muteber ve mutecer tahminen kırk-elli nefere ancak baliğ olabileceğine istinaden iş bu müsaade İstanbul'da kırk nefere ve Şam ve Halep, Kıbrıs, İzmir ve sâir bu gibi mevkii-i ticaret olan mahallerde on'ar nefere hasr ile ziyade müsaade olunmamak iş bu miktar-ı muayyen dahilinde olarak...”.[35]

Böylece İstanbul'da kırk, Halep, Şam, Kıbrıs, İzmir, Bursa gibi ticaret merkezi olan yerlerde onar kişilik kontenjan ayrılmıştır.[36] Bunun sebebi, öteden beri canlı ticarete sahne olan bu ticaret merkezlerindeki halkın ticarete aşinalığından yararlanmak olduğu gibi Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretine muktedir olabilecek şahısların buralarda daha çok bulunma ihtimalinin gözönünde tutulmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Ayrıca gayrimüslimlerin ve Avrupa devletlerinin, Osmanlı ticaretinde aktif ve etkin rol üstlenmeleriyle ilk dönemlerdeki ticarî canlılıklarını yitiren bu merkezlere yeniden bunu kazandırma amacı vardır.

Bu arada belirtilmesi gereken bir husus, kontenjanlarının sınırlı tutulmasıdır. Fakat bu tedbir, Hayriye tüccarının faaliyet alanını kısıtlamamıştır. Çünkü, her birinin kendisiyle aynı imtiyazlara sahip, ikişer hizmetkâr edinme ve bunları istedikleri yerde istihdam etme gibi hakları vardı. Bu

surette, yardımcıları sayesinde Hayriye tüccarının faaliyet alanı daha da genişlemiştir. Meselâ İstanbul'daki bir Hayriye tüccarı, Erzurum'da[37] veya Kars'ta[38] hizmetkârlarını görevlendirebilmiştir. Bunun yanı sıra hizmetkârların görevlerinden ayrılmaları, istifa etmeleri veya tüccar tarafından görevlerine son verilmesi sık sık görülmektedir. Bunların hizmetlerinden istifa ettikleri veya ettirildikleri hususunda yeterli bilgi mevcut değildir. Fakat Hayriye Tüccarlığının doğruluk ve dürüstlük üzerine kurulmuş olması, tüccar, şehbender ve muhtarlar da olduğu gibi hizmetkârların da küçük bir ihmâl ya da kusurları neticesinde görevlerine son verilmiş olması ihtimal dahilindedir.

Kontenjanlar, yaklaşık yirmi yılda dolmuş ve artırılmıştır. Böylece İstanbul'daki kontenjan altmışa; diğer yerlerde otuza çıkarılmıştır.[39]

Hayriye tüccarı ile ilgili çıkarılan fermanlarda ve iradelerde berat verilecek kişilerin dikkatli seçilmeleri istenmektedir. Hayriye tüccarı adıyla Müslümanlardan teşkil edilen tüccarın, müste'min, Avrupa ve "diğer reâyâ-yı Devlet-i Âliyye'den olanların ticaretlerine kesir vereceği melhuz olduğundan günâ gün hıd'a ve desise ile iptaline sa'y edecekleri bedihi ve bahir"[40] olduğundan, memurları tarafından kesinlikle gevşek tutulmayıp daima dikkat ve ihtimam göstermeleri istenmektedir. Müracaat edeceklerde birtakım vasıfların aranması şehbender ve muhtarların güvenilirliklerine dair şahitlik etmeleri zorunluluğu hatta sayılarının birdenbire artmasını önlemek için belirli merkezlerde ve tespit edilen sayıda olmalarına dikkat edilmesi, devletin bunları kontrol altında bulundurma isteğinden kaynaklanmıştır.

Şayet şehbender ve muhtarların tolerans tanımaları sayesinde hile ile berat verilme durumu olursa, bu suretle berat almış Hayriye tüccarının elinden beratı alındığı gibi aynı zamanda bu duruma sebep olan şehbender ve muhtarların da görevlerine son verilecekti.

Hayriye tüccarının kimlerden oluşturulduğu hususuna gelince, ilgili belgelerde müslim ve gayrimüslim ayırımı oldukça net belirtilmiş olduğu halde teb'anın milliyeti üzerinde fazla

durulmamıştır. Hayriye tüccarının Müslümanlardan oluştuğunu söylemek mümkün olduğu halde, etnik kimliklerini belirtmek mümkün değildir.

Hayriye Tüccarlığı beratında, vefat eden tüccarın yerine eğer isterse ve uygun görülürse büyük oğlunun geçebileceği belirtilmiştir.[41] Bunun sebebi, verilmiş ve satın alınmış bu hakkın kaybolmaması, Müslüman tüccara kolaylık sağlanması ve tüccar çocuklarının ticarete daha yatkın olacağının düşünülmüş olmasıdır. Buna mukabil toplum içinde diğer hususlarda ayrıcalıklı bir grup oluşturma veya böyle bir yapının ortaya çıkması da söz konusu olmamıştır. Zaten Osmanlı toplumu da buna müsait bir yapı arz etmemektedir.

■ Hayriye Tüccarına Verilen İmtiyazlar

Bu tüccar grubuna diğer tüccarların sahip olduğu, Avrupa, İran ve Hindistan ticaretini yapma hakkı verilmiştir. Bu ülkelerle karadan olduğu gibi deniz yolu ile de ticaret yapma serbestiyeti tanınmıştı.[42]

Hayriye tüccarına her ne kadar dış ticaret yapma serbestiyeti verilmiş ve yeterli kolaylık sağlanmışsa da, bunların gayrimüslim tüccarların rekabeti, dil bilmemeleri, uluslararası ticarete yeterli tecrübeye sahip olmamaları gibi sebeplerden dolayı faaliyetleri daha çok iç ticaretle sınırlı kalmıştır.

Nizamnâmelerinde bunlardan deniz ticaretine rağbet edenlerine gemi ve tayfaları, “Tersane-i Amire’ye merbut olmak üzere bazı müsaade ve imtiyazata havi ellerine evâmîr-i âliyye verilmesi hususu, ittifak-ı âra ile ancak İslâm tüccardan bu ticarete muktedir olacaklar az olduğundan imtiyaz nizâmı germiyyet üzere icra olunamamış olduğundan bundan böyle İslâm tüccarın müstekim ve muteberlerinden berren ve bahren ticarete talip ve hahişkâr olanların yedlerine. ticarete müteallik bazı imtiyazat ve serbestiyeti havi.” izinnâme verilmesi.[43] Yani deniz ticareti için gemi tedarik ve inşa edecek olurlarsa, bu konuda ve geminin evsafı hakkında Tersâne-i Amire ile mutabakata varacakları belirtiliyordu.

H. 1261/1845 yılına ait bir belgede bir yıl içinde İstanbul'a gelen, Akdeniz ve Karadeniz'e giden Müslüman teb'anın gemi sayısı, Eflak-Boğdan, Sırp gemileriyle birlikte belirtilmiştir.[44] Buradaki bilgilere göre, zikredilen tarihte Müslüman gemi adedinde bir hayli artış görülmüştür. Nitekim 1845 yılında İstanbul'a gelen Müslüman tüccara ait gemi sayısı 9715'e, Akdeniz'e giden Müslüman tüccar gemisi 827'e, Karadeniz'e giden Müslüman tüccar gemisi ise 8878'e[45] ulaşmıştır.

Müslüman tüccarın yabancı ülkelerde karşılaşılabilecekleri birtakım güçlükler de düşünülerek, bazı önlemler alınmış, zaman zaman da onlar lehine girişimlerde bulunulmuştur. Meselâ Osmanlı teb'ası tüccar İngiltere ile yaptıkları ticaretlerinde, İngiliz tüccarın Osmanlı memleket ve sahillerinde sahip oldukları imtiyazlara eşdeğer ayrıcalıkların verilmesini isteyen bir ferman çıkarılmıştır.[46] H. 1225/M. 1810 yılında Fransa limanlarına ticarî eşya taşıyan Osmanlı tüccar ve gemilerinin Fransa gümrüklerince alıkonması üzerine serbest bırakılmaları için bizzat padişah girişimde bulunmuştur.[47]

H. 1249/M. 1833 yılında Müslüman tüccarın dış ticarete rağbetlerini artırmak için bazı tedbirler alındığı yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut olan bir belgeden anlaşılmaktadır.[48] Bunun üzerine Müslüman tüccarın dış ticarete ilgisinin arttığı; ancak yalnız başlarına başarılı olamamak gibi bir endişeyle zaman zaman Avrupa tüccarı ile ortak hareket ettikleri[49] görülmektedir. Bunun sebebi daha önce de yer yer belirtildiği gibi, Müslüman tüccarların dil bilmemeleri, sermaye yetersizliği, teşkilâtlarındaki yetersizlikler, Avrupa'yı tanımamaları, ticaret usullerine yabancı olmaları ve diğer tüccar gruplarıyla aralarındaki rekabettir.

1839 M./H. 1255 yılına ait bir hükümde, Müslüman tüccarın Avrupa ticaretine daha fazla rağbet ettikleri vurgulanmaktadır.[50]

Hayriye tüccarından deniz ticareti ile uğraşanlara imtiyazlı izn-i sefine emri verilerek gemilerinin İstanbul ve Çanakkale

Boğazları'ndan geçişleri ve geliş gidişlerinde herhangi bir meseleyle karşılaşmaları önlenmiştir. Tersane-i Amire lehine merbuten büyük gemiler yapılarak ticarete vüs'at ve Tersane-i Amire'ye kuvvet gelmesi[51] amaçlanmıştır.

Hayriye tüccarına sağlanan kolaylıkların önemlilerinden biri, vergilendirme konusundadır. Bunlar ticaretini yapacakları ürünleri ve eşyayı doğrudan doğruya yerinden satın almaya yetkili kılınmışlardır.[52] Dahilî gümrük vergilerinden de muaf tutulmuşlardı. Ayrıca ihraç veya ithal edecekleri mallar üzerinden, devletin tarifesi üzere %3 gümrük ödeyeceklerdi. Daha sonra ithal mallarından %3 âmediyye[53] ve muntazam %2; ihraç mallarından %9 âmediyye ve %3 reftiyye[54] resmi alınmıştır. H. 1257/M. 1841 tarihli takrirden İslâm ve milel-i selâse tüccarının (Rum, Ermeni ve Yahudi) Osmanlı memleketi ürünlerinden satın alıp getirecekleri emtia ve eşyadan başka hiçbir vergi vermeksizin sadece %9 amediyye ile %3 reftiyye alınacağı belirtilmiştir.[55] H.1262/M.1845-1846'da Daraç'ta bulunan Hayriye tüccarının, Daraç'daki Avrupa tüccarı gibi aynı haklara sahip oldukları; %9 âmediyye ve %3 reftiyye rüsumatı ödedikleri, karşılığında kendilerine gümrük ödediklerine dair tezkere verildiği; bu miktarın kaffe-i rüsumata bedel olarak alındığı anlaşılmaktadır.[56]

Nitekim Hayriye tüccarının ödemesi gerekenden başka vergi vermemesi ve çeşitli adlar altında başka başka vergiler ve harçlar ödemek zorunda kalmaması için kendilerine "gümrük ödendi tezkeresi" verilmekte, böylece gümrük izinnâmesi, gümrük harcı, masdariye, reftiyye adlarıyla vergiler alınmasının önüne geçilmekteydi. Hatta eğer fazla alınan vergi varsa iade edilecekti.

Bu gelişmelerle birlikte 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması Osmanlı ticaret hayatında dönüm noktası olmuştur. Zirâ, anlaşma yapılan ülkelerin Osmanlı ülkesindeki ticaretleri düşük oranda vergilendirilirken ve perakende ticaret yapma hakkı verilirken sermayesi, gücü ve tecrübesi olmayan yerli tüccar, bunlarla rekabet edememiştir. Hayriye tüccarı da bu sebeplerle başarı sağlayamamıştır.

Hayriye tüccarının vergi kaçırdığı hususunda kayda

rastlanmamakla beraber Devlet, böyle bir şeyin söz konusu olması halinde, tüccarın elindeki beratın alınıp Hayriye Tüccarlığından ihraç edilmesi hükmünü getirmiştir. Hâlbuki, Osmanlı teb'ası olup Hayriye tüccarı dışındaki tüccar gruplarından birine mensup olanlar da böyle bir durum tespit edilirse, ödemesi gereken verginin iki katının alınması esas kabul edilmişti. Nitekim Şam, Halep, Erzurum ve Diyarbakır ve sair Memâlik-i Mahrusa tüccarının İstanbul'a emtia ve eşya getirip sattıkları, gümrüklerini önce ödedikleri halde sonradan gümrük ödememek için hileye başvurdıkları tespit edilmiş ve bunlardan iki kat gümrük vergisi alınmıştır.[57]

Zaman zaman Hayriye tüccarının ödemekle mükellef olduğu verginin alınmasında karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu verginin nerede alınması ya da verilmesiyle de ilgili olabilmiştir. Meselâ Mihaliç ile İstanbul arasında ipek ticareti yapan bir Hayriye tüccarı Mihaliç'ten İstanbul'a nakledeceği haririnin vergisini Mihaliç'te ödediği; Hâlbuki, gümrük vergisinin İstanbul emtia gümrüğüne verilmesi gerektiğinden bu hatırlatılarak mezkur yerdeki ipeğin nakli işi tüccarın ortağına verilmiş ve buna dair şukka yazılmıştır.[58]

Bunlar bazı yerli ve yabancı ticarî emtianın bayiliğini de almışlardı. 1830'dan önce Hayriye tüccarının bayiliğini yaptığı yerli emtianın Dahiliye Ticareti usulüne göre gümrük resmini ödemişler ancak ihtisab ve damga resminden muaf tutulmuşlardı. Sattıkları eşya eğer İran veya Hindistan malları ise, bayiisi Osmanlı teb'asından Müslüman veya gayrimüslim olsun ihtisab gümrük ve damga resimleri vereceklerdi. Ancak bayi olan tüccar, Hayriye tüccarı, Avrupa tüccarı veya müste'min tüccar ise vergi müşteriden alınacaktı. Tüccar, Hayriye, Avrupa veya Müste'min tüccardan olup bayiiliğini yaptığı ticarî emtiayı toptan satarsa vergisi müşteriden; ancak tüccar kıyye, endaze üzerinden perakende satış yaparsa, yerli esnafın mağdur olmaması için vergi, satıcı durumunda olan tüccardan alınacaktı.

Bunların yanı sıra bayi ve müşteri durumunda olan tüccar, Hayriye, Avrupa veya Müste'min tüccar ise dahilî ticaret hükmü

geçerli olduğundan vergiler müşteriden tahsil edilecekti.

Hukukî meselelerinde de bunlara bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Meselâ, Hayriye Tüccarının elinde senedi olduğu halde borçludan alacağını tahsil edemediği durumda, senedi hâkime ibraz ettiği takdirde alacağı hemen tahsil edilebilecek fakat %2 üzerinden fazla vergi alınmayacaktı.

Avrupa tüccarında olduğu gibi Hayriye tüccarının da Müslim veya gayri müslim biriyle davaları olursa 4000 akçeyi aşanlar, Arz Odası'nda bizzat sadrazam huzurunda görülecekti.[59] Eğer Hayriye tüccarının mahkemeye veya Bâb-ı Âli'ye getirilmeleri gerekirse, zabıta tarafından tutulup rencide edici, itibarlarını zedeleyecek şekilde getirilmeleri vuku bulmayacak, nâzırları tarafından (Divân-ı Hümâyûn Beylikçisi) tayin olunacak bir mübaşir refakatinde geleceklerdi.[60]

Eğer Hayriye tüccarı bir suçtan ceza alırsa yine nazırlarının bilgisi dahilinde hapsedilebileceklerdi.

Müste'min tüccarla anlaşmazlıkları olursa, Divân-ı Hümâyûn Beylikçisi nâzır tayin edilecek; nazırın onayı, şehbender ve muhtarların bilgisiyle seçilecek muteber ve mevsuk bir tüccar marifetiyle kaide-i tüccar üzere davalarına bakılacaktır. Şayet şer'î hükümlere müracaat gerekirse, dâvâ bizzat şeyhülislâm huzurunda görülecekti.

Başka devletlerin tüccarları ile aralarında anlaşmazlık olursa, Osmanlı Devleti ile söz konusu devlet arasındaki ticaret anlaşması şartları icra kılınıp hilâfına asla izin verilmeyecekti.

Osmanlı iskeleleri dışındaki iskelelerdeki ticaretlerinde de bir mesele olursa, oradaki Osmanlı şehbenderine bildirilecek ve şehbender sayesinde meselelerine çözüm getirilecekti[61] ki, bu bizi Hayriye tüccarının meseleleriyle ilgilenmek üzere yabancı memleketlerde de şehbenderlerinin yetkili kılındığı sonucuna götürmektedir.

Eğer Hayriye tüccarından birine zulüm yapılmış ve maddî zarara uğratılmışsa bunu yapanlar takip edilecek; tüccardan aldıkları miktar iade edilecek ve cezalandırılacaklardı.

Hayriye tüccarı öldüğünde terekesinin vârislerine taksiminde, nâzırları olan Divân-ı Hümâyûn Beylikçisi, bizzat nezaret

edecek, kadılar tarafından fazla vergi istenmeyecekti. Eğer vârisi yoksa terekisi hazineye devredilecekti.

Sonuç olarak denilebilir ki, XIX. yüzyılın başında Sultan III. Selim'in ılımlı bir siyasetle başlattığı yenileşme hareketlerini, Sultan II. Mahmud yine aynı endişelerden dolayı kesin ve sert bir tutumla devam ettirmiştir.

Bu dönemde ekonomik tedbirlerin oldukça önemli yer tuttuğu görülmektedir. Zirâ, "Devlet elden gidiyor" endişesinin giderek fazla hissedildiği ve düşünüldüğü XIX. yüzyıl boyunca asıl meselenin ekonomik olduğu anlaşılmıştır.

Daha önce ifade edildiği üzere Hayriye tüccarının teşekkülü, söz konusu ekonomik endişelerin bir sonucudur. Bunlarla, Avrupa'nın ve azınlıkların tekeline geçmiş olan ticarete, Müslüman teb'anın önce etkinliğini artırmak, daha sonra ticaretin millîleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu sebeple onlara, diğer tüccar gruplarıyla rekabet edebilmeleri için eşit haklar verilmiştir.

Hayriye tüccarı, devlet tarafından desteklenmiş fakat belirtmiş olduğumuz sebeplerden dolayı istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Bununla birlikte Türk ticaret tarihinde ayrı bir öneme sahip olduğu muhakkaktır. Zirâ Müslümanlardan bu şekilde tüccar sınıfı oluşturma gayreti ilktir ve bu tür faaliyetlerin ilk adımı mahiyetindedir. Nitekim I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Millî İktisat"ın teşekkülü, önemli çalışma alanlarından biri olmuştur. Bu sebeple Hayriye tüccarı, Meşrutiyet devirlerinde Türklerden oluşan millî tüccar grubunun oluşmasında öncülük etmiştir.[62]

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki durumu, büyük ölçüde Avrupa ile bağlantılıdır. Devlet, her ne kadar birtakım tedbirler alarak, mevcut siyasi, idarî, sosyal ve iktisadî durumu düzeltmeye çalışmışsa da bu tedbirlerin başarılı olması, Avrupa devletlerinin desteğine bağlı kalmıştır. Ticaret hayatında da aynı durum söz konusudur. Zaten XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Avrupa'nın kendi çıkarlarını düşünmeden, Osmanlı ticaretini geliştirme gayreti hiç görülmemektedir. Bu yüzden Hayriye tüccarının başarılı

olamaması da tabiî bir gelişmedir. Buna rağmen millî iktisat fikrinin ortaya çıkması ve gelişmesinde yapılan ilk gayretlerdendir. Bütün bu gelişmeler millî bir tüccar sınıfına sahip olma ve oluşturma için ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.

Bu gelişmelerin bir neticesi olarak, 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nde büyük bir tüccar grubu ağırlığını koyabilmiştir. Kongre'de istediklerini iyi bilen, ticarete Avrupalılarla Rum ve Ermenilerin yerini almaya istekli İstanbul tüccarı önemli rol oynamıştır. Nitekim İstanbul'da Ref'et Paşa'nın desteğiyle "Millî Türk Ticaret Birliği" bu yıllarda kurulmuştur. Birliğin adında "Osmanlı" ve "İslâm" deyimleri yerine "Türk" ve "Millî" deyimlerinin kullanılmış olması dikkate şayandır. Amacı, Hayriye tüccarının teşekkülünde olduğu gibi, levantenler ile Rum ve Ermenilerin elindeki ticarî merkezleri, milliyetçilik esası üzerine kurarak ticarete millî şuuru oluşturmak yoluyla ele geçirmek ve yabancı sermaye ile ortaklıklar kurmaktır.

XIX. yüzyılın başlarındaki Hayriye tüccarı ile XX. yüzyılın başlarında teşekkül eden Millî Ticaret Birliği'nin benzer tarafları çoktur ve bunlardan biri de nizamnâmelerindeki amaçlardı.

Bunlar ve bu alanda yapılan diğer pekçok faaliyet göstermektedir ki, Hayriye tüccarının teşekkülü ve amaçları, XIX. yüzyılın tamamında olduğu gibi XX. yüzyılda devam eden "millî tüccar" ve "millî ticaret" oluşturma çabalarının ilkidir. Bunun devamı niteliğindeki gelişmeyi daha Cumhuriyet ilân edilmeden, I. İzmir İktisat Kongresi'nin yapılmasıyla görüyoruz. Atatürk, bu kongrede yaptığı açış konuşmasında, yeni devletin ve yeni hükümetin bütün esaslarının, bütün programlarının iktisat programından çıkmasını; hatta eğitim programının hepsinin iktisat programına göre yapılması gerektiğini söylemiştir.[63] Yine aynı kongrede Atatürk, iktisadın önemini şu sözleriyle belirtmiştir: "... iktisadiyat, iktisadiyat diyoruz. Fakat arkadaşlar, iktisadiyat demek her şey demektir. Yaşamak için, mes'ut olmak için, mevcudiyet-i insaniye için ne lâzımsa bunların kaffesi demektir, ziraat demektir, ticaret demektir, sây demektir, her şey

demektir...".[64]

Atatürk millî tüccar sınıfının önemine ve gerekliliğine değinmiştir:

"mahsulât ve mamulâtın mübadelatı ve servete inkılâbı için ticarete ihtiyacımız vardır. Ticaretimizin agyâr elinde kalması memleketimizin servetinden lüzumu kadar istifade edememeği bâis olur...".[65] Bir başka söylevinde de, "Eğer tüccarlar bizden olmazsa, millî servetin ehemmiyetli bir kısmı şimdiye kadar olduğu gibi yine yabancılarda kalacaktır. Onun için millî ticaretimizi yükseltmeğe mecbursunuz...".[66]

Atatürk, yine Türkiye devletinin cihangir bir devlet değil ekonomik bir devlet olacağını söylemiştir.[67]

Ziya Gökalp de Türkçülüğün Esaslarını belirtirken bunlar arasında iktisadî mefkurenin de varlığına ve önemine dikkat çekmiştir. Avrupa inkılâplarının en ehemmiyetlisinin iktisadî inkılâp ve bunun da millet iktisadî olduğunu savunurken Türk iktisadî mefkuresini, memleketi büyük sanayie mazhar etmek şeklinde açıklamıştır.[68]

Neticede, Hayriye tüccarının Türk ticaret tarihindeki yeri ve önemi, "Millî İktisat" fikri içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Başarılı olduklarını iddia etmek güç ise de bunun büyük ölçüde malî sıkıntıya bağlı olduğunu görmek gerekir. Bunlara rağmen gerek XIX. yüzyılın ikinci yarısına gerekse XX. yüzyılın başlarında bu alanda yapılan faaliyetlerin ve bir manada millî ticaret ve millî tüccar sınıfının temelidir.

Bugün Türkiye'nin sahip olduğu millî ticareti ve tüccarı oluşturmak faaliyetlerinin başlangıcını, XIX. yüzyıl başlarında teşkil edilen Hayriye tüccarında görmek ve bu şekilde değerlendirmek gerekmektedir.

Şennur ŞENEL,

Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 10 Sayfa: 736-743.

■ **Dipnotlar:**

- [1] Rifat Önsoy, "Tanzimat Dönemi İktisat Politikası", Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler), Ankara, 1991, s. 275.
- [2] Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, c. 2, İstanbul, 1979, s. 192.; Robert Mantran, XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında İstanbul, Ankara, 1990, c. 2, s. 42.; Leila Erder, "Bursa İpek Sanayiinde Teknolojik Gelişmeler 1835-1865" ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, s. 111-121.
- [3] Halil İnalcık, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle", Belleten, c. XV (1951), s. 647.
- [4] Aydın Yalçın, Türkiye İktisat Tarihi, Ankara 1979, s. 260.
- [5] Reşat Kasaba, Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, İstanbul, 1993, s. 30.
- [6] Bernard Lewis, Müslümanların Avrupayı Keşfi, İstanbul, 1997, s.
- [7] Yalçın, a.g.e., s. 290.; Akdağ, a.g.e., s. 191.; Erder, a.g.m., s. 111.
- [8] Ayrıntılı bilgi için bkz. Şennur Şenel, Osmanlılarda Ticaret ve Hayriye Tüccarı, ATÖ yay., Ankara 1995.
- [9] Kasaba, a.g.e., s. 22.; Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985, s. 13.
- [10] İnalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı...", s. 12-13.
- [11] İnalcık, "Türkiyenin İktisadî Vaziyeti Üzerine.", s. 675.
- [12] Mantran, İstanbul., c. 1, s. 198.
- [13] Mantran, a.g.e., c. 2., s. 194.
- [14] Bernard Lewis, Müslümanların Avrupayı Keşfi, İstanbul, 1997, s.
- [15] Lewis, a.g.e., s.
- [16] İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", The Journal of Economic History, c. XXIX (1969), s. 105.
- [17] Fernard Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, İstanbul, 1991, s. 155.
- [18] Sabri Ülgener, İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri, İstanbul, 1981, s. 77.
- [19] Orhan Türkdoğan, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara, 1981, s. 13-14.
- [20] Ayfer Özçelik, Osmanlı Devletinin Çöküşünde Ekonomi-

Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838-1914), Ankara, 1993, s. 1.

[21] Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayii ve Ticaret Hayatına İlişkin Belgeler" Belleten, LII/203, Ağustos 1988. s. 501.

[22] Özçelik, a.g.e., s. 137.; Ahmet Güner Sayar, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, İstanbul, 1986, s. 137.

[23] İnalçık, "Capital Formation.", s. 136.

[24] İnalçık, "Capital Formation. ", s. 106.; Şevket Pamuk, 100 Soruda Osmanlı İktisat Tarihi (1500-1914), İstanbul, 1988, s. 95.

[25] B0A., Cevdet-İktisat, No: 51.

[26] "Ticaret Nezareti'nin teşekkülünden önce ticaret işlerine bakmak ve tüccar arasındaki ihtilafları halletmekle vazifelendirilen memurun unvanıdır. Hayriye Tüccarını ileri gelenleri arasından bir memur seçilerek buna "şehbender unvanı verilmiş ve bu zât, tüccara nezaret ve bunlar arasındaki ticarî ihtilâfları halletmekle mükellef tutulmuştur. " M. Zeki Pakalın, OTDTS., c. III., s. 316.

[27] Şehbender gibi muhtar da hatırı sayılan, sevilen bir veya çoğu zaman iki kişidir. Şehbenderle beraber, Hayriye tüccarlarını idârî, hukukî meseleleriyle ilgilenmeye yetkili ve görevli kılınmıştır.

[28] B0A. İrade Dahiliye Tasnifi, No: 518; B0A. Cevdet-İktisat, No: 475 ve 117.

[29] B0A., Cevdet-İktisat, No: 117.; Aynı tasnif, No: 157.

[30] "... bir nefer şehbender ve iki nefer muhtar nasb ve tayin olunup, bunların bir guna cürm ve kaba halleri tahkik etmedikçe azl ve tebdil olunmamak." Ergin, Mecelle-i Umur-ı Belediyeye, s. 681-682.

[31] B0A., Cevdet-İktisat, No: 49; B0A. Cevdet-İktisat, no: 475; Coşkun Çakır, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Ticareti ve Nizamnâmeleri", İÜ., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

[32] B0A., Cevdet-İktisat, No: 72.

[33] Aynı Belge.

[34] B0A., Cevdet-İktisat, 49.

- [35] B. A., Hatt-ı Hümâyûn, No: 23951; 23951 (A) 72.
- [36] B0A., Cevdet-Iktisat, No: 475; B. A., Hatt-ı Hümâyûn, No: 23951; B. A., Cevdet-Iktisat, No:.
- [37] B0A., Cevdet-iktisat, No: 75.
- [38] B0A., Cevdet-Iktisat, No: 74.
- [39] B0A., Hatt-ı Hümâyûn, No: 23951 (M. 1828/1829).
- [40] B0A., Hatt-ı Hümâyûn, No: 23951 (A).
- [41] B0A., HH., No: 23951 (a).
- [42] B0A., Cevdet-İktisat, No: 475.
- [43] B0A., HH., 23951 (A).
- [44] B0A., Cevdet-İktisat, No: 812.
- [45] B0A. Cevdet-İktisat, No: 812.
- [46] B0A. Hatt-ı Hümâyûn, No: 14964-A.
- [47] B0A. Hatt-ı Hümâyûn, No: 14255.
- [48] B0A. Cevdet-İktisat, No: 27.
- [49] B0A. Cevdet-Iktisat, No: 1783; Irade-D, 2144.
- [50] B0A. Cevdet-Iktisat, No: 1348.
- [51] B0A. Hatt-ı Hümâyûn, No: 23982.
- [52] Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin..., s. 115-116.
- [53] Amediyye: Osmanlı ülkesi dahilinde bir yerden bir başka yere nakledilen eşya üzerinden alınan resim.
- [54] Reftiyye: Osmanlı memleketleri dahilindeki bir yerden bir yere veya ecnebi memleketine nakledilen emtiadan mahrecinde alınan resim.
- [55] B0A., Cevdet-Maliye, II, No: 17538.
- [56] B0A., Cevdet-Maliye, No: 4136.
- [57] B0A., Cevdet-Maliye, No: 10875.
- [58] B0A., Cevdet-Maliye, C. II., No: 12783.
- [59] Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri, Ankara, 1974, C. I., s. 72.
- [60] Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umur-ı Belediye, İstanbul, 1338, s. 683.
- [61] Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin., s. 115.; Kütükoğlu, Münasebetler., s. 72.
- [62] Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni I, Ankara, 1969, s. 180.

- [63] A. Afetinan, I. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923), Ankara, 1982, s. 68.
- [64] Yuk. a.g.e., s. 67.; Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara., 1984, s. 246.
- [65] Afetinan, a.g.e., s, 67.
- [66] Kocatürk, a.g.e., s. 255. (Bkz. Söylev ve Demeçler II., s. 132).
- [67] Kocatürk, a.g.e., s. 255. (Bkz. Söylev ve Demeçler II., s. 56-57).
- [68] Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları (Haz. Mehmet kaplan), İstanbul, 1976, s. 175. Taryhy makalalar